

Ekologický luxus v realitě – několik případů

*Ekologicky příznivý způsob života v komunitách
Pestří v roce 1992, ještě o skromnosti a chudobě
Ekologický luxus holandských doktorů, co s ušetřenými penězi?
Nelámejme hůl nad bobos a nad zelenými konzumenty!*

Environmentálně laděné knihy a časopisecké články o životním způsobu se nejčastěji věnují kritice konzumní společnosti. Pokud hledají východiska, většinou je formulují v „*sollen*“ perspektivě,¹ jak se trefně říká v němčině. Nedožvime se, co je, ale co by mělo být. Takové texty bývají označovány jako utopické. Není to přesné.

Teoretikové utopických žánrů upozorňují na rozdíl mezi utopií a „dokonalým morálním společenstvím“ (Davis 1975). Zatímco utopie jsou postaveny na změnách v organizaci a fungování společenského systému, všeobecná harmonie dokonalého morálního společenství spočívá na osobním přerodu jeho členů, především na omezení osobních tužeb jedinců. Ve studiích zamýšlejících se nad možnými řešeními civilizačních a environmentálních otázek najdeme jak přístupy utopické, tak přístupy dokonalého morálního společenství. Tam, kde autoři uvažují o řešeních spočívajících v ekologicky příznivém životním stylu, mají většinou na mysli právě osobní konverzi a její další šíření zdola, nikoli změny makrosociologické a politické povahy. Přímou nebo nepřímou apelují na jednotlivce, aby opustili konzumní životní způsob a zvolili odlišnou podobu života.

V záplavě textů psaných v „*sollen*“ perspektivě lze přece jen najít sdělení o tom, jak vypadá ekologicky příznivý životní způsob, přesněji, životní styly² v realitě. To je i tématem této knížky. Stručně se zmíním, co autoři píší o „zelených“ komunitách a připomenu výsledky svého výzkumu pestrých a zelených z roku 1992. Zamyslím se nad jednou holandskou případovou studií a upozorním na některé stránky knihy Davida Brookse „Bobos“ o životním

¹ Řekne-li se, že nějaký text či výrok má „*sollen*“ perspektivu, chce se naznačit, že se jedná o normativní orientaci k tomu, co má být, nikoli k tomu, co je. Německé slovo „*sollen*“ je způsobové sloveso a znamená „mít“, ve smyslu „mít za povinnost“.

² O terminologickém rozdílu mezi životním způsobem a životními styly jsem krátce pojednal v úvodu, v poznámce 5.

3 Sociologie nedůsledně rozlišuje mezi komunitami a komunitami. Komuna bývá chápána jako „společenství lidí, kteří se rozhodli žít alternativním způsobem života, jenž zpochybňuje hodnoty a životní styl převažující ve společnosti“ (Velký sociologický slovník: 507). „Komunita“ je chápána širěji.

4 Komunitní život měl tyto výhody od pradávna. Svátý Basilius ve 4. století n. l. podporoval cenobitismus (řecky koinos = společný, bios = život), a odmítal anachoretismus, poustevnictví jednotlivců (řecky anakhórein = stáhnout se do ústraní). Zdálo se mu, že nechává obyčejné duše na pospas nebezpečím plynoucím z osamocení, aniž by měly možnost opřít se o poslušnost vůči autoritě a uchýlit se k jejím radám. Další nevýhodou bylo, že anachoreta se musel zabývat starostmi o materiální přežití (Dictionnaire 1910: 501).

5 Autoři v knize uvádějí i řadu internetových stránek a e-mailových adres dalších komun, které mohou být užitečné jak pro empirického sociologa, tak pro zájemce o inspiraci a o případné kontakty.

6 Zkratka „permakultura“ je odvozena od slov „permanent agriculture“, která naznačují omezení zemědělských zásahů do přírody, zejména do půdy. Vyhraněný směr permakultury napodobuje lesní ekosystémy, úrodu získává sběrem. Obrazně a v širším slova smyslu bývá jako permakultura označován radikální typ ekologicky příznivého způsobu života.

7 LETS je dnes již zařazena zkratka pro Local Exchange Trade System.

8 Jak opět nevzpomenout na Lva Nikolajeviče Tolstého, „světce své doby“, který „nechce vidět peněz, snaží se podle možnosti jich nebrat do rukou a nikdy jich nemá při sobě“ (Měračkovský 1921: 64).

stylu amerických elit, která se ekologicky příznivého způsobu života dotýká jen velmi volně.

Ekologicky příznivý způsob života v komunách

Lidé si spojují ekologicky příznivý životní způsob s radikálními komunitami, komunami.³ Není to náhodné a je to koneckonců i výstižné. V těchto skupinách se daří žít ekologickými ctnostmi zřetelným a nerozmělněným způsobem. Jejich členové se navzájem posilují. Nejsou vystaveni každodenní konfrontaci s životem většinové společnosti, jejím pochybovačným řečem a vlastním obavám z naivity. Existuje ještě jeden důvod, proč mohou být radikální varianty ekologicky příznivého života lépe realizovány ve skupinovém životě. Mohou tam být zmírňovány ekonomické svizele alternativních forem výroby a spotřeby, které bývají pro jednotlivce nepřekonatelné.⁴

Tato knížka se nicméně komunám nevěnuje. Ne snad proto, že se v České republice dají spočítat na prstech jedné ruky. Důvodem nejsou ani pochybnosti, které obecně chovám vůči komunitarismu. Příčina tkví v tom, že komunitní formy ekologicky příznivého života bývají příliš vzdáleny kategorii ekologického luxusu, jak za chvíli ukážu.

Omezím se jenom na heslovitý náznak, který má ilustrativně šířit a rozdílnost environmentálně příznivých životních forem komun. Dobrý, jakkoli neúplný obraz nám dává knížka Waltera a Dorothy Schwarzových (1998) s charakteristickým názvem „Living Lightly: Travels in Post-Consumer Society“. Kniha není zobecňující sociologic-

kou charakteristikou, ale sérii případových studií osmnácti komun, žijících v různých částech světa.⁵

Jaké typy ekologicky příznivého života tito autoři popisují: dobrovolnou jednodušost založenou na minimalizaci spotřeby hmotných statků v Seattlu, sdílení bytu a jeho vybavení v USA a v Kanadě, squatery v Londýně, lesní kolektivity v odlehlých částech Velké Británie, soběstačné komuny v Austrálii, společenství založená na různých formách ekologického zemědělství i na přísném samozásobitelském ve-ganství. Věnují se permakulturním⁶ vesničkám, komunám vědomě rozvíjejícím tradici alternativ šedesátých a sedmdesátých let, skupinám orientovaným na tzv. ekologické stavby a na biofilní technologie. Zajímají se o komunitní pokusy revitalizovat bývalá městská průmyslová centra, o kroužky soustředěné kolem alternativních škol, o dnešní luddisty oponující počítačové kultuře, ale také o skupiny, které naopak v environmentálních snahách spoléhají na moc internetu.

Jak plyne z naznačených příkladů kolektivního ekologicky příznivého života, významnou větev představují formy, které spočívají na odchodu z měst na venkov. Právě jim je věnována kniha J. Jacoba „New Pioneers: The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future“ (1997). Jiným zdrojem poznatků o místních společenstvích může být kniha Richarda Douthwaita „Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World“ (1996). Autor se v ní pokusil popsat komuny především z ekonomického hlediska. Mezi nimi mají zvláštní význam ty, jejichž existence je postavena na systému LETS,⁷ na výměně zboží a služeb, které nabízejí jednotliví členové. Skupiny LETS nepoužívají oficiální měnu,⁸ některé mají více či méně sofistikovanou měnu vlastní. LETS bývá státem tolerován, jakkoliv většinou nepřináší daně. Při své marginální povaze hraje totiž ve velké ekonomice zanedbatelnou úlohu.

V jaké míře odpovídá život zelených komun ekologickému luxusu? Zdá se, že v nevelké. Mohou být pohlceny prací na obživě v primitivních podmínkách do té míry, že jim nezbývá energie a čas k pěstování nemateriálních hodnot, byť se o ně snaží. Další překážkou, pro niž jsou komuny ekologickému luxusu relativně vzdálené, je jejich snaha o vyhraněnost způsobu života. Tim, že vylučují kompromisy

9 Ortodoxie bývá i příčinou krátkého života komun. Jejich velkou bolestí je neúspěch v generačním předávání životního způsobu.

10 Navštívili jsme (já jako tazatelka, kameraman-dokumentarista Ivan Štíhlý nebo jindy Aleš Zábaj) 44 domácností, vybraných podle typologického kritéria. Mluvili jsme se 70 osobami. Za rodinnou domácnost odpovídaly nejčastěji rodinné páry, případně i dospělé děti. Tato forma se ukázala jako metodologicky přínosná, protože v komunikaci mezi členy domácnosti vycházely nejvíce důležité skutečnosti, které by se přímým dotazem zjišťovaly nesnadno; motivace, sociální role apod. Důležitou složkou výzkumu bylo přímé pozorování domácnosti, jejího vybavení, případně i jejího chodu.

11 Pestří měli všichni aspoň střední školu, muži byli nejčastěji absolventy vysokých škol.

12 To je v zajímavé shodě s idejemi E. F. Schumachera a dalších klasiků environmentálního myšlení.

s konzumentstvím, vydělují se z majoritní společnosti a z jejího hodnotového rámce.⁹ Skromný způsob života zelených komun bohužel jen zřídka a pomíjivě inspiruje k nápodobě.

Komunity důsledně usilující o ekologicky příznivý život odcházejí často na okraj společnosti, a to i ve fyzickém, zejména však sociálním smyslu; uzavírají se do své skupiny. I když časem poznají, že bez spolupráce s okolím a bez podílu na moci se jejich cíle nedají uskutečnit, už se jim integrace nedaří. Většinová společnost je vinou své neznalosti a předsudků i na základě kulturní a hodnotové odlišnosti stigmatizuje a onálepkuje – „jsou divní“ – a vytlačí je ze svého komunikačního pole. O to víc jsou marginalizované alternativní skupiny přitažlivé pro novinaře obrazových týdeníků.

Pestří v roce 1992, ještě o skromnosti a chudobě

Jako „pestré“ jsem pojmenovala lidi, které jsem poznala díky sociologickému výzkumu dobrovolné skromnosti.¹⁰ Na tomto místě jen stručně shrnu jeho poznatky, obsáhleji publikované v roce 1994 v knižce „Pestří a zelení“.

Základním rysem – a výběrovým kritériem – souboru pestrých byla nízká spotřeba hmotných statků, která nebyla vynucena vnějšími okolnostmi. Pestří mohli vydělávat, nakupovat a spotřebovávat více, museli by však vykonávat zaměstnání, v němž nebyli spokojeni, které neodpovídalo jejich představám o smysluplné práci. Vzděláním k němu připraveni byli,¹¹ ale raději se věnovali méně pla-

cené práci, která jim připadala zajímavá a užitečná, nápadně často práci řemeslné.¹² Častý byl zejména útek od technického vzdělání. Podobné rozhodnutí udělaly i ženy; oželely druhý příjem rodiny a zůstaly s dětmi doma. Takové změny přivedly domácnosti pestrých na hranici existenčního minima.

Nešlo jen o charakter profese; mít vyšší příjmy by zejména v podmínkách odlehklých malých sídel znamenalo obětovat výdělků čas a zájmy, účast v místním divadelním souboru, amatérské malování, vedení skautského oddílu nebo neplacené starostování v obci. Základem postoje pestrých bylo tedy luxusní sebeomezování; před výdělkem a před nakupováním dali přednost jiným stránkám života. Zjistili přitom, že chytrým hospodařením se dá vyjit s málem. „S tím, co máme, se dá žít. Co potřebujeme, to máme – člověk se přizpůsobí tomu, co má,“ zněla v roce 1992 typická odpověď.

Pestří byli tehdy vesměs mladí lidé, většinou měli třicet až pětatřicet roků. Ve srovnání s moderní českou rodinou žili ve velké domácnosti, měli větší počet dětí a žili vícegeneračně, se starými rodiči.

Většina pestrých bydlela na vesnici. Ne však bez výjimky. Část z lidí v našem souboru žila v malém nebo i velkém městě, někteří na panelákovém sídlišti. Je pravda, že mnozí z pestrých odešli z města na venkov; také proto, že chtěli luxus zdravého prostředí dopřát dětem. Nešlo však o únik do tiché samoty před rušným světem, před veřejným životem a zlou politikou. I kdyby to tak někteří z nich zpočátku chápali, sotva se ve svém bydlišti porozhlédli, stali se středem politického, kulturního a vůbec občanského dění v obci.

Jak vlastně vypadal v roce 1992 každodenní život pestrých? Není snadné jej ve stručnosti charakterizovat. Nechci-li opakovat, co jsem napsala jinde, nezbývá mi, než zájemce odkázat na mou knihu. V ní se lze dočíst, jak pestří dokáží vyjit s malými příjmy. Piši tam o vybavení jejich domácností, o tom, že mají v oblíbě věci z druhé ruky, o jejich vztahu k bicyklu a k automobilu a o překvapivém užívání počítače. Čtenář se dozví, jak se pestří stravují, jak tráví dovolené, jaký mají vztah ke sportu, ale i k restauracím, kavárnám a hospodám, o postoji žen k módě a leccos dalšího.

13 Elgin uvádí, že 55 % z jeho respondentů, žijících v „dobrovolně jednoduchosti“, praktikuje některou z forem náboženských meditací východního typu, zejména zen buddhismus. K tradičním náboženským konfesím křesťanským se přihlásilo pouhých 20 % (Elgin 1993: 79–80).

14 O teoriích a výzkumech na toto téma jsem se zmínila ve II. kapitole v pojednání o blahobytu.

15 Pojem „sekundární chudoba“ chce vyjádřit, že domácnost může upadnout do bíd i tím, že neumí hospodařit. Empiricky je to častější případ, než se na první pohled zdá.

V životním způsobu pestrých hrála v roce 1992 důležitou roli náboženská víra. Byla pozoruhodně otevřená jiným křesťanským konfesím, někdy i širším duchovním vlivům. V souboru jsme však našli méně vlivů ne-křesťanských náboženství, než by se dalo čekat podle obecných představ i na základě literatury o alternativních životních stylech.¹³ Duchovní dimenze pestrých byla i jedním ze zdrojů pocitu šťastné existence, který nepřímo vanul z jejich odpovědí, ale k němuž se mnozí přiznali i výslovně.

Pestří by mohli vlastně sloužit jako další doklad antropologům, sociologům a psychologům zabývajícím se dimenzemi subjektivní lidské spokojenosti, řečeno prostě lidského štěstí.¹⁴ Svou existenci a postoj zнову potvrzují, že pro pocit spokojenosti se životem není rozhodující výše příjmů, ale spíš psychologické dispozice osobnosti, dobré sociální vztahy, zejména v rodině a v manželství, pocit sebeuplatnění (Brekke – Howarth 2003). Splynutí pracovní činnosti s osobním zájmem a dobrovolnická práce pro ostatní lidi byly, a předběhnu-li, zůstaly nejvýznamnějším rysem mých respondentů.

Bylo by možné označit životní způsob pestrých, jak jsme jej poznali v roce 1992, jako ekologický luxus? Našemu vymezení odpovídal sebeomezujícími prvky, ale chyběl v něm tehdy environmentální záměr. Pestří zmenšovali ekologickou stopu nepřímo; byli tak zabráněni do politických, kulturních a altruistických aktivit, že je nebylo trávit čas nakupováním. Koneckonců při způsobu existence, který si zvolili, na ně ani neměli peníze. Že jejich chování mělo povahu ekologických čností, pestrým „došlo až jednu chvíli později“, jak se vyjádřil jeden z respon-

dentů. V roce 1992 se zdálo, že pro některé pestré bude tato „chvíle“ impulzem k budoucím ekologicky příznivým změnám domácího hospodaření, k promýšlení struktury spotřeby a k přijetí domácích biofilních technologií. Kladla jsem si tehdy otázku, zda se u některých z nich skromnost dobrovolná promění ve skromnost záměrnou.

Životní způsob pestrých nás znovu přivádí k úvahám o vztahu mezi skromností a chudobou a případně mezi chudobou a bídou, kterým jsme se věnovali ve II. kapitole. Sociologie chápe chudobu jako nedobrovolný stav, jako bídu. Používá různá kritéria a předpokládá mezi nimi těsnou vzájemnou spjatost: 1. nízký peněžní příjem, 2. malé vlastnictví nemovitých a movitých předmětů, 3. malý objem nákupů, 4. malý objem spotřeby, 5. přítomnost tzv. sekundární chudoby,¹⁵ 6. pocit deprivace, 7. sociální vyloučení, 8. nízký sociální status, 9. žádný podíl na moci. Výzkum dobrovolné skromnosti v roce 1992 ukázal, že v realitě tyto charakteristiky držet pohromadě nemusejí.

Na základě kritéria nízkých příjmů, podle malého objemu spotřeby a určitě na základě malého objemu nákupů byli pestří v roce 1992 chudí lidé. Byli však často vlastníky nemovitostí a množství převážně zděděných předmětů. Počínaje pátou dimenzí však život pestrých sociologickému modelu chudoby přímo odporoval. Především: pestří byli dokonalým protikladem sekundárně chudých. Díky otevřenosti informacím, díky organizačním schopnostem a ovšem díky celodenní přítomnosti ženy dokázaly jejich domácnosti vyjit s nízkými příjmy. Zvládaly umění „nic nevyhazovat“, pěstovaly ovoce a zeleninu, zavařovaly, uměly opravit oděvy, nábytek a další zařízení. Jejich spotřeba byla tedy do značné míry založena na neformální domácí ekonomice.

Především však skromní lidé v mém souboru neodpovídali sociologickým kritériím chudoby z hlediska dobrovolnosti a z hlediska mezilidských vztahů. O pocitu deprivace, sociálním vyloučení, o nízkém sociálním statusu, typických průvodcích bíd, nemůže být u pestrých řeč: byli pevně zapojeni do rodinných, přátelských i občanských vazeb. Pestří měli i relativně značný podíl na moci: často zastávali funkce v místních zastupitelstvech a podíleli se na obnově kulturního a společenského života v lokální komunitě.

16 S Inglehartovými teoriemi jsem diskutovala v knize „Pestří a zelení“ (1994).

17 Přesněji bychom měli hovořit o primátu v počtu osob postmaterialismus proklamujících. Inglehart totiž své závěry opírá o slovní vyjádření dotázaných osob. Výzkumník životního způsobu poučený historickou analýzou by měl být obezřetný. C. Campbell (1987) ukazuje, že hodnota skromnosti byla v Holandsku proklamována i v minulosti – odkud naše představa o pověstné holandské šetřivosti. Bohatí Holanďané však bez ohledu na kalvinistickou doktrínu a asketickou rétoriku skrytě utráceli v interiérech svých domů.

18 Studie byla typologicky zaměřená a byla realizována pomocí hloubkových interview. Neúsilovala o statisticky reprezentativní vyjádření. Spokojila se výzkumným souborem z hlediska zvyklostí českých šetřivě povážlivě malým: čítal deset domácností, vyhledaných metodou „sněhové koule“.

19 Proto je tak důležité, jak životní úroveň chápeme, jaký jí dáváme obsah.

20 Výraznou variabilitu alternativních životních stylů popsali v amerických domácnostech také Elgin (1996, 1. vyd. 1981) a Richins - Scott (1992). Je typická i pro pestré.

Ekologický luxus holandských doktorů, co s ušetřenými penězi?

Ekologický luxus je abstraktním, ideálním typem a životní realita se k němu pouze více či méně přibližuje. Věnujme se nyní životnímu stylu, který se ekologickému luxusu blíží výrazně; zároveň však na příkladu holandských doktorů znovu pozorujeme, jak fatálně jsou nakonec do ekonomického soukolí spotřeby a výroby, drtícího přírodní ekosystémy, vpleteni i ti, kdož se snaží žít skromně.

Sociology W. Aartsovou a C. Schmidta, působící na univerzitě v Amsterdamu, přivedlo patrně k zájmu o omezení konzumu v domácnostech Inglehartovo zjištění (Inglehart 1977, 1990),¹⁶ že jejich země má primát v počtu postmaterialisticky orientovaných lidí.¹⁷ Na počátku devadesátých let hledali v Holandsku domácnosti, o nichž se dá spolehlivě říci, že vědomě snižují spotřebu (Aarts 1993, Schmidt 1993).¹⁸

Jejich výzkum se zaměřil na vyšší příjmové kategorie obyvatelstva, na lidi, kteří nejsou k nízké spotřebě ekonomicky nuceni. Aartsová vychází z předpokladu, že „lidé se mohou rozhodnout mít méně, jen pokud měli víc“. Má tedy optimističtější názor než brněnský výtvarník Rostislav Pospíšil, který přirovnal růst životní úrovně k rohatce, ozubenému kolu zajištěnému proti zpětnému otáčení: jakmile jednou svůj standard zvýšíme, už nejsme ochotni jej snižovat.¹⁹

Na druhé straně: Aartsová při sestavování vzorku ignorovala možnost, že by lidé žili skromně, aniž by absolvovali stadium nadbytku. Přitom právě to je šance, která je klíčová vzhledem k šíření ekologicky příznivého života do většinové populace a případně i do chudších zemí.

V souboru Wilmy Aartsové byli převážně lidé středního věku, mezi třicátým a padesátým rokem, kteří měli vysokoškolské vzdělání, lékaři, architekti, právníci. Říkejme jim „holandští doktoři“.

Navzdory vysokým příjmům byla asi v polovině domácností celková spotřeba nižší než v průměrných holandských domácnostech. Výrazné sebeomezování se týkalo zejména těch dimenzí konzumu, které jsou ekologicky zřetelné a pověstně riskantní – spotřeby energie, četnosti nákupů, užívání automobilu. V některých případech však šlo snížení spotřeby ruku v ruce s nadspotřebou v jiných sférách spotřeby. K tomu se vrátím.

Spotřební vzorce byly v rámci výzkumného souboru nápadně variabilní.²⁰ Domácnosti se navzájem lišily mírou, strukturou a stářím změn ve spotřebě. Některé stojí teprve na prahu výraznějšího snížení spotřeby; respondenti zatím hovoří spíše o předsevzetích a do souboru spadají jen tím, že se dokáží zřici snadno oželitelných předmětů – např. výrobků z tropického dřeva nebo užívání monočlánků. Většina dotázaných klade důraz na neformální zařízení bytu a na styl oblečení. Netrpí neofilií; mají rádi věci z druhé ruky, „dědi“ zejména dětské oblečení a hračky, nakupují i v second-hand obchodech. Jeden dotázaný poznamenal: „Lidé, zvláště ti chudší, si myslí, že by měli dětem koupit všechno nové, jinak se jim zdá, že se o ně dost nestarají. Zdá se jim, že péče spočívá v předmětech.“

Radikálnější dotázaní se vzdávají auta, ale někdy i vlastnictví domu a bydlení ve velkých bytech, sdílejí případně byt a vybavení (auta, pračky, mrazničky a další aparatury) s jinými domácnostmi. Jedna z rodin si záměrně pronajala byt v „integrovaném“ domě, kde bydlí vedle handicapovaných lidí.

Růst nechuti k automobilismu je zřetelný. Neautomobilisté si pochvalují, že jsou osvobozeni od složitého výběru při nákupu auta, nemusejí hlídat vhodný čas pro jeho prodej, starat se o opravy, platit daně a pojištění. Jeden manželský pár, který nechce mít vlastní auto a raději si je dvakrát týdně půjčuje, se dohodl, že bude platit navíc za každý kilometr jízdy ujetý nad určitou mezi. Jiný majitel auta záměrně vozidlo garáжуje na druhém konci Amsterdamu.

22 Je zajímavé, že výzkumníci ekologicky příznivého životního stylu ve Spojených státech se o možnosti života bez auta vůbec nezmiňují. Piší jenom o tom, že jejich respondenti volí „ekologicky zdravé“ automobily s malou spotřebou, dlouhověké, zčásti recyklovatelné a bezpečné (Ray – Anderson 2000: 36).

23 To je nápadný rozdíl oproti spontánnějšímu přístupu pestrých.

24 „Penny-wise and pound-foolish“. V překladu jsem si pomohla výrokem svého slováckého dědečka.

Některé domácnosti se snaží o omezení spotřeby ve všech sledovaných dimenzích. Dva nejvyhranější případy souboru charakterizuje W. Aartsová jako „skrbliky“.²¹ Už před lety prodali auto a nastěhovali se do malých bytů. Hledají nejlevnější a nejekonomičtější způsoby, jak vytápět byt, vařit, šatit se, prát. Zpochybňují holandskou zvyklost věnovat květiny a dárky vůbec. A zjišťují, že jsou schopni omezovat spotřebu víc a víc.

Nápadným rysem snížené spotřeby u holandských doktorů, která odpovídá ekologickému luxusu, je její environmentální motivace, uvědomělý a sofistický charakter. Vytvářel se postupně. Holandští doktoři popisovali, jak se v průběhu let „učili“. Získávali stále více informací o ekologicky negativních aspektech svého chování a jejich úsporné spotřební vzorce se upevňovaly a rozrůstaly. Někteří respondenti hovořili o tom, že v praktickém životě nejsou schopni držet krok se svým rostoucím zájmem o ekologická řešení a se svými předsevzetími: „Stále vlastním auto, ale jednoho dne s tím udělám konec.“ Vnější a vnitřní tlak není zatím dost silný, aby je přiměl k rozhodnutí: „Jsem na auto tak zvyklý, že si bez něho neumím život představit.“²² Vše je usnadněno, má-li záměrně skromný Holanďan přátele, členy rodiny, sousedy, kteří mají podobné postoje. Vzájemně se v nich utvrzují a tak snadněji odolávají spotřebním svodům.

Holandští záměrně skromní si uvědomují moc některých konzumních předmětů a dělají různá vnější opatření, aby jí unikli. Snaží se lákavé spotřební věci držet mimo přímý dosah. Kuřáci u sebe zásadně nemají cigarety, a pokud jim někdo cigaretu nabídne, vždy s ní odcházejí mimo

společnost, aby jim tak nechutnala. Televizor je dobře umístit v domě o poschodí výš; jeho spuštění vyžaduje víc námahy než ono „stisknutí knoflíku“.

Skutečnost, že respondenti jsou vedeni ke změně způsobu života ekologickými důvody, se v rozhovorech projevovala i způsobem vyjadřování; při zdůvodňování svých zvyklostí používali holandští doktoři formulace převzaté z environmentálních debat v médiích. O ekologicky příznivých momentech svého chování a spotřeby dovedli snést celé série odborných argumentů. Oceňovali propagaci ekologických myšlenek a návodů, protože je inspiruje v uvědomělém výběru zboží a pomáhá jim formovat životní styl. Zmiňovali se, že je pro ně vlastně zábava přemýšlet o své spotřebě a modifikovat ji, experimentovat.²³ Vyjadřovali odpor k návykům, nechtějí být manipulováni reklamou a spotřebitelským klimatem. Holandští doktoři zdůrazňovali, že jim jde o svobodu založenou na sebekontrolě.

Spolu s ekologicky cílenou změnou životního stylu mění holandští respondenti v jednom zátahu i „zotročující“ návyky, například kouření, sledování televize. Jejich trénink v sebeomezování je zaměřen nejen k prosperitě přírody, ale i k péči o tělesné a duševní zdraví a o estetiku těla. Jeden respondent dojíždí denně 50 km na kole; říká, že se tím vyhne ucpaným silnicím a zacvičí si. To mu ušetří čas o víkend, kdy nemusí pěstovat jogging.

Když lidé vysokých příjmů žijí skromně, peníze jim přebývají. Co s nimi? Holandští doktoři je utrácejí ve specifických dimenzích spotřeby. Jeden respondent charakterizoval svůj způsob života: „sírku nadvakrát – flašu najednůc“.²⁴ Chtěl tím říci, že v každodenním životě a v drobnostech peníze vydává opatrně, s rozvahou a promyšleně. „Jsem proti automatismu, podle nějž plovárna nebo kino vždycky pro děti znamená zmrzlinu nebo chipsy,“ řekl jiný a dodal, že peníze utrácí v *ritualizovaných situacích*.

To je pěkné vyjádření a pro ekologický luxus vlastně klíčové slovo. Co se pod ním skrývá? Dotázáni v holandském souboru uvádějí některé příklady: Chodí na večere do drahých restaurací, kde se vysoké ceny neplatí za objem jídla, ale za vybranou kuchyni, za hudbu v lokálu a za způsob, jímž se jídlo servíruje. Pro ekologický luxus většina holandských doktorů je typické, že po způsobu starého mecenášského pře-

25 W. Aartsová se nezměluje, že by její respondenti byli v ochraně přírody sami aktivní. Z toho usuzují, že nejsou.

26 Ekologicky příznivý snobismus bude jedním z témat VIII. kapitoly.

27 Tento způsob nadspotřeby nejde s environmentálním uvědoměním dohromady, jakkoli by se holandsí doktoři ohradili poukazem na to, že provozují měkký turismus. Sociální a psychologický „holiday imperativ“ v západních společnostech je tak mocný, že mu podléhají i ti, kteří jsou hrdí na svou odolnost vůči tlaku reklamy a veřejného mínění, na svou vnitřní svobodu a sebekontrolu. Totéž vyplývá z amerického výzkumu ekologicky příznivého života (Ray-Anderson 2000: 37).

28 „Země je to, co vzdoruje světu budovanému lidskou prací,“ píše Václav Bělohradský (1991: 98).

pychu finančně podporují environmentální hnutí a konkrétní projekty ochrany přírody.²⁵ Jeden z dotázaných nechal nákladně zrestaurovat starý dům v Amsterdamu. Ritualizované situace jsou spojeny s nákladnými dovolenými, s návštěvami divadel, nejlépe operních premiér.²⁶ Patří k nim nákup uměleckých předmětů a vůbec pěstování náročných koníčků. Tyto nemateriální aktivity respondenti shledávají ekologicky neškodnými, „nezůstává po nich odpad, ale vzpomínky“.

To není tak jisté. I když necháme stranou problematické dovolené,²⁷ na ekologický luxus holandských doktorů, realizovaný v ritualizovaných situacích, číhá úskalí. Je jim nadspotřeba v oblastech, jejichž environmentální rizika jsou nepřímá, často složitě zprostředkovaná, a tudíž nezřetelná. Vezměme si holandského doktora, který po návštěvě opery večeří v elegantním restaurantu, připustíme vegetariánském a vařícím z ekologicky nezávadných potravin: velkou sumou peněz z tohoto ekologického luxusu stejně přispěje k dalšímu roztáčení ekonomického koloběhu s nekontrolovatelnými riziky výroby, transportu a odpadu. Třeba prostřednictvím sopránistky, která si pořídí nový automobil a poletí na dovolenou do jižní Afriky. Nebo prostřednictvím vrchního číšníka, který za svůj plat a spropitné koupí ženě kožich a květiny letecky dopravené z Kolumbie. Důsledně vzato: I to, co máme za ekologicky příznivý životní způsob, a co jim relativně je, nese rizika; to, co nám imponuje jako ekologický luxus, pouze vsouvá do komplikovaného řetězce výroby a spotřeby další transakci.

Utrácení v ritualizovaných situacích je jistě příjemná, elegantní a efektní záležitost, schopná oslovit a inspirovat další. Je diskutabilní tehdy, není-li domyšlena do environmentální koncovky, což není snadné. Holandsí doktoři ji nedomyšleli.

+

Skromný životní způsob, ke kterému vzhlížíme jako k následováníhodnému vzoru, má tedy svá úskalí. Východiskem ze zakletého koloběhu výroby, výdělku a spotřeby je méně vydělávat. Tak jak to vyřešili někteří pestří, když začátkem devadesátých let opustili své relativně výnosné zaměstnání a odešli na venkov, kde si něco vypěstují a jinak se věnují řemeslu, dětem a obci.

Méně vydělávat znamená většinou méně pracovat. V naší kultuře se o dobrou plynoucím z lidské práce nepochybuje. Nepředpojaté přemýšlení o environmentálních souvislostech našeho života však k pochybnostem o lidské práci nutně vede. Ve II. kapitole jsme krátce nahlédli na dva provokativně negativní pohledy na práci: Podle filozofujícího fyzika Alfreda Schützeho (1989) méně pracovat je žádoucí, protože práce, v důsledku druhého termodynamického zákona, ničí svět.²⁸ Je pochopitelné i prostým rozumem a citem, že pracovat znamená ničit nedostižně důmyslné a krásné projevy přírody a přepracovávat je na podstatně primitivnější výrobky, které umí vytvořit člověk. A pokud bychom chtěli přát sluchu temnému náhledu, jímž na tento svět pohlíží George Bataille (1998, 1. vyd. 1947), práce na této planetě přispívá k akumulaci energie, jejíž přetlak, „prokletá část“, vede k destrukcím a válkám.

Co však poradit tomu, koho zaměstnání těší a komu přináší pěkné peníze, tak jako holandským doktorům? Řídí-li se ústřední ekologickou ctností a žije skromně, neutrácí, peníze mu přebývají. Šetření není prosto environmentálně riskantních důsledků. Peněžní ústavy naše peníze investují za nás a roztáčeji mechanismus výroby a spotřeby, aniž bychom jej mohli ovlivnit.

Ekologický luxus v západních zemích může hledat přijatelné řešení v bankách, které garantují etickou zodpovědnost a „trvalou udržitelnost“ svých investic. Etické fondy v roce 2002 spravovaly 15 miliard eur. Je to jednou tolik jako v předchozím

29 Výzkum tisíce německých domácností ukazuje, že zájem o etické investování prostřednictvím bank má více než 25 % z nich (Ökologik Ecovest, The Ethical Investment, internetová adresa v D oddělu literatury).

30 Monotematické číslo časopisu Politische Ökologie 67/68 z prosince 2000 je celé věnováno otázce zelených akcií, bank a investičních fondů. Aktuální informace lze snadno získat na internetových stránkách bank a investičních fondů.

31 Jak mne při četbě rukopisu upozornil editor Jakub Patočka, Fair Trade by si zasloužil v pojednání o ekologickém luxusu významné místo. Souhlasím s ním a citím to jako dluh této knihy a knižní produkce vůbec.

32 Je například známo, že pěstování kávy, po ropě druhého nejvíce prodávaného zboží, způsobilo při konvenčních pěstitelských a ekonomických postupech rozsáhlé odlesňování tropických pralesů a vedlo k aplikaci masivních dávek pesticidů.

33 To může nastat například v důsledku progresivního zdanění příjmů. Podle některých ekonomů byl hospodářský růst západních zemí v posledních desetiletích způsoben právě přerozdělováním bohatství v sociálním státu.

roce, a po celé Evropě jich rychle přibývá (Fridrich 2003).²⁹ Klientům se zavazují, že budou jejich peníze vkládat do ekologicky a sociálně příznivých nebo aspoň neškodných projektů. Například německá „ekologická banka“ Ecovest investuje do recyklačních výrobní papíru, do větrných a vodních elektráren, do využití starého papíru jako izolačního materiálu ve stavebnictví, výhodnými půjčkami podporuje ekologické zemědělce. Etické banky klientům zaručují, že nebudou investovat do výroby zbraní a tabáku a do jaderné energetiky.³⁰

Dá se však zeleným bankám důvěřovat? Hodně fondů investuje do výroby ekologicky šetrných automobilů a do takzvané trvale udržitelné energetiky. To samo o sobě není z hlediska ekologické příznivosti jednoznačné. Nadto se tu a tam ukáže, že „eticky čisté“ fondy mají i kapitálové účasti ve výrobě alkoholu, těžbě ropy nebo v hernách. A co si počít u nás, kde si „zelené akcie“ zatím koupit nemůžeme?

Bylo by řešením, kdybychom peníze ušetřené skromnou spotřebou věnovali na sociální účely, „na chudé“ ve vlastní zemi nebo v rozvojových zemích? Víme, že právě tam bývá osud humanitární finanční pomoci sociálně i environmentálně problematický. Její prostředky bývají zneužity na výstavbu paláců, v lepším případě gigantických sportovních stadionů.

Poctivé a racionální řešení snad nabízí u nás téměř neznámý Fair Trade – spravedlivý či poctivý obchod.³¹ Jeho podstatou je, že je prvovýrobci zaplacená podstatná část z hodnoty výrobku; při běžném obchodování připadne velký podíl dlouhému řetězci zprostředkovatelů, nepřímě-

řeně profitujícím zpracovatelům, výrobcům zbytečných obalů, překupníkům a nej-různějším podvodníkům. Nejčastějším artiklem Fair Tradu bývá káva, čaj, kakao, rýže, přírodní léčiva, kosmetika a různé rukodělné výrobky, třeba koberce. Spravedlivý obchod spojuje sociální kritéria s hledisky environmentálními; má zaručit, že výrobky jsou zdravotně nezávadné a že šetří přírodní zdroje.³² Ačkoliv bývají ceny Fair Tradu vyšší než při konvenčním obchodování, jeho objem každým rokem roste; za rok 2001 činil v Evropě jeho obrat 260 milionů eur. Například ve Švýcarsku je tohoto původu asi 20 % ze všech prodaných banánů (European Fair Trade Association 2001: 129).

Mnoho účastníků mezinárodních kongresů nabádá k velkorysejšímu, zásadnímu přerozdělení finančních prostředků mezi bohaté a chudé země. Klone se k němu lidé vnímaví k lidskému strádání, mezi něž snad patří i autorka těchto řádků. Budeme-li však v zájmu poznání podstaty naší otázky stroze racionální, nahlédneme, jak ne-snadné je spojovat nápravu sociálních nerovností s environmentálními řešeními. Přerozdělení příjmů má totiž v makroekonomickém rozměru za následek růst spotřeby. Takzvaná důchodová hypotéza J. M. Keynesa říká: Zatímco lidé s velkými příjmy mají sklon šetřit a utrácet relativně méně (Samuelson 1995), dostanou-li jejich prostředky do rukou chudší lidé, začnou nakupovat a ekonomika dostává nový impulz k růstu.³³

Nezaměňujeme-li realitu za přání a díváme-li se skutečnosti do očí, stojíme před jedním z nejbolestnějších rozporů a bludných kruhů environmentálního snažení. Přerozdělování bohatství je humanistický imperativ, pro jehož realizaci bych vždy zvedla ruku. Není však prosto environmentálních problémů, zpětně plodících tvrdé dopady sociální.

Koho znepokojuje, že nedokáže dohlédnout na konečný osud svého příspěvku, zbývá mu prosté a přehledné řešení: Jde-li mu o osudy přírody, může peníze vložit do její ochrany. Naši podporu jistě potřebuje environmentální výchova. Komu se zdá, že její výsledky jsou z hlediska prospěchu přírody příliš vzdálené, zprostředkované a nejisté, může nabídnout peníze ve prospěch nějakého terénního projektu spolehlivé ochranné organizace. Finančním darem můžeme pomoci se záchranou

34 Z iniciativy Lesoochranárskeho zoskupenia VLK byla na východním Slovensku uspořádána veřejná sbírka na záchranu původního jedlobukového lesa. Za tisíc korun bylo možno koupit jednu dospělou jedli. Díky příspěvím slovenských i zahraničních zájemců bylo po pěti letech od původních majitelů vykoupeno více než 21 hektarů lesa. Tak na Slovensku vznikla první soukromá přírodní rezervace Vičia.

35 Nezapomeňme ještě na jeden obecnější důvod, pro nějž jsou lesy, stromy a rostlinná společenstva vůbec hodny naší zvláštní úcty a podpory. Víme již, že na naší planetě jediné zelené rostliny, koncentrující energii Slunce, jsou schopny snižovat vesmírnou entropii (Schütze 1989).

36 K tomto typu ekologického luxusu se vrátím v pojednání o divokých zahradách v VI. kapitole.

37 V roce 2001 vyšla kniha i česky. Nemohu však předpokládat, že členář „Vlažných a váhavých“ Brooksovu studii zná. Na dalších stránkách musím tedy některé Brooksovy myšlenky tlumočit. Většinu z nich parafrazuji, u přírodních citátů uvádím v závorce stranu českého vydání.

38 „Bobos“ je zkratka, vytvořená ze slov bourgeois bohemians, buržoazní bohémové.

39 Myšlenky sixties mají ovšem starší kořeny. Brooks zdůrazňuje návaznost životního stylu bobos na bohémy 19. století flaubertovského rodu.

40 Zdá se mi, že se překladatelé v převodu z anglického do českého slangu dobře střetli, že slyším cosi povědomého, že styl amerických bobos proniká i k nám.

bobra, vydry nebo ohrožených sov. Nejvíce podpory si snad zaslouhují projekty, které usilují o ochranu živých bytostí a biologických druhů prostřednictvím péče o jejich biotopy, například o biologicky cenný les. V česko-slovenské situaci si umím představit ekologický luxus, který zakoupí prostřednictvím tulčíkovských ochránců přírody dvacet jedlí v pohoří Čergov.³⁴ Od letošního roku máme možnost přispět Českému svazu ochránců přírody Kosenka na záchranu stodesetiletého jedlobukového lesa v Bílých Karpatech před vykácením.³⁵

Kdo je zámožný a velkorysý, může se do ochrany kusu lesa, stepi či mokřadu pustit sám. Napadá mne ekologický luxus slavného fyzika Jamese Lovelocka, který zalesňuje původním porostem sedmáct hektarů svých pozemků v Coombe Mill. Na Moravě univerzitní profesor Jiří Vácha zakoupil jeden a půl hektaru polí a snaží se na nich vypěstovat původní stepní porost.³⁶

Nelámejme hůl nad bobos a nad zelenými konzumenty!

Když se pídím po náznacích ekologicky příznivých změn, nemohla mi uniknout knížka Davida Brookse „Bobos“, která vyšla v roce 2000 v New Yorku.³⁷ Vtipně líčí životní styl americké elity, který se formoval během devadesátých let 20. století.³⁸ Bobos jsou bohatí a vzděláni Američané, které Brooks charakterizuje jako „alternativní kapitalisty“. K bobos patří i „lékaři, kteří jezdí na exkurze po vinicích, právníci, kteří piší romány, vysokoškolská profesora, kteří propadli zahradničení, nezvykle

sečetli podnikatelé s nemovitostmi, náušnicemi ověšení psychologové“ (62). Podařilo se jim skloubit revoluční myšlenky šedesátých let³⁹ s praxí úspěšného byznysu. Ze světa revolujících studentů a bohémů převzali ostentativní antimaterialismus, odpor k měšťácké přetvářce, uměleckou představivost, intuitivní myšlení, ideu „žít pro okamžik“. Se starou buržoazií má životní styl bobos málo společných rysů, ale sdílí s ní ty nejpodstatnější: pracovitost, velké peníze a majetek.

V roce 1976 byla vydána kniha „Kulturní rozpory kapitalismu“, v níž autor Daniel Bell vyjádřil názor, že kapitalismus je ohrožen. Vznikl na základě zvláštního rozporu, který je podmínkou jeho fungování – na jedné straně je postaven na tvrdé práci, vyžadující od jedince askezi, sebezapření, na druhé straně potřebuje konzum, který umožňuje reprodukci výroby a její rozšiřování. Podle Bella začal v sedmdesátých letech konzum nabývat na převaze; kultura, kterou kapitalismus vytvořil, se již neorientuje k práci, ale k požitkům. Podle Brookse (2001: 138–141) však bobos dokázali kulturní protiklad kapitalismu smířit. Intenzivně, s chutí a bez pocitu sebezapření pracují, a zároveň konzumují. Jak uvidíme dál, nekonzumují leccjak.

Brooks s chutí líčí, jak vypadá bobos v zaměstnání: „Časté jsou fotografie podnikatelů v džínách, hrdě stojících v hale svého roubeného paláce ve Skalistých horách. V žádné softwarové firmě nenajdete lidi v modrých oblecích, bílých košilích a červených kravatách. Tamní nespoutaní géniové nosí pohorky, roztrhané džiny, oprané univerzitní mikiny“ (116). Nejde jen o oblečení. Změnil se styl práce, její organizace a způsob myšlení. Bobos prohlašují, že důležité je hledat změnu, odmítnout zaběhané konvence a technokratické kategorie, v úvahách se pohybovat „mimo škatulky“ a „na hraně“, neuvažovat fordisticky, ale biologicky. Usilují vytvářet decentralizované, neformální participační systémy. Brooks píše o „radikalismu a příležitostném utopismu dnešních magnátů“ (119). Svou nekonvenčnost bobos demonstrují i v jazyku: „Plán nákladů na příští rok? Naprostej úlet. Výrobní řetězec? Je boží. Jak dopadla emise akcií? Bylo to maso.“⁴⁰

Pokud nás nedráždí tento druh neformálnosti, mohli bychom ocenit, že bobos prolomil staletí trvajícím prokletím odcizené práce. Podle Brookse je to ještě jinak: Firmy těží z toho, že bobos podlehlí workoholismu, že cítí práci jako zábavu a hru, jako

součást svého sebenaplňování a seberozvoje. Vysedávají u počítačů dlouho do noci, pracují o víkendech, nevybírají si dovolenou. „Miliardáři říkají, že nepodnikají pro peníze, ale kvůli sebevyjádření“ (136).

Tato motivace se nevztahuje jenom na práci. Pro celý životní způsob bobos platí, že je pro něj nejvyšším imperativem *sebekultivace*. Důraz na „objevování sebe sama“, na sebezdokonalování je patrně klíčem k chování bobos ve všech oblastech jejich života, je centrem jejich životního způsobu. Bobos vždy staví na první místo *JÁ*. Brooks však píše, dilem snad ironicky, dilem vážně, o jejich „vyšším sobectví“: „Toto není hloupé a vulgární sobectví, nejde tu o omezený vlastní zájem nebo o bezduché hrabání“ (136). V centru zájmu bobos je vysoká škola, studium, profese, cestování, „osobní růst“. „Bobos vyzdvihují schopnost sebekontroly a takové smyslové požitky, které jsou povznášející nebo vedou k lepšímu životu“ (201). Například cvičení je chváleno, zatímco na alkohol a hlavně na kouření se bobos dívají s nevolí. Brooks v satirickém duchu formuluje „Kodex finanční korektnosti“, vyjadřující, které formy spotřeby jsou považovány za žádoucí a ctnostné, a které za vulgární a nežádoucí.

Pro nás je významné, jakou roli v životě bobos hraje příroda. Zjistíme, že vlastně velkou. Na environmentální relevanci života bobos narazíme tak či onak skoro v každém odstavci. Ale zdá se, že Brooks ji nepřikládá zvláštní význam, nezabývá se jí; jako by environmentální prohřešky bobos i náznaky ekologicky příznivých stránek jejich života bezpříznakově patřily k jejich pitoreskním nápadům.

Luxusní životní způsob bobos je však k přírodě v překvapivě silném vztahu. Jde o predační luxus, jak jsem o něm psala ve II. kapitole? Nebo snad jde o luxus ekologický? To jistě ne. Životní styl bobos vtiskuje do světa obrovskou ekologickou stopu. Pomysleme na jejich zálibu v těžkých terénních automobilech, v přístrojově předimenzovaných kuchyních nebo na jejich náročné daleké cestování. Hlavním rysem ekologického luxusu holandských doktorů bylo dobře environmentálně reflektované a záměrné zmírnění spotřeby, u bobos nic podobného nenacházíme. Jde jim o luxus vlastního života v zachovalé přírodě, případně o přírodu jako módu, prostředek seberealizace, cestu ke spirituálnímu zážitku a ke zdraví.

Zároveň se však zdá, že se v jejich vztahu ke světu rodí, někdy podivně deformované a exaltovaně se projevující, environmentální vědomí, které postoj predačního luxusu přesahuje. Nenecháme-li se ovlivnit Brooksovým výsměchem, můžeme z některých ilustrací vyčíst, že se bobos snaží v environmentálním duchu jednat.

Podle Brooksova satiricky pojatého „Kodexu finanční korektnosti“ je projevem ctnosti poříditi si za 25 tisíc dolarů břídlíci obloženou koupelnu, evokující přírodní sluj, ale utratit 15 tisíc dolarů za hi-fi a televizi se širokou obrazovkou je barbarství. Jen povrchní člověk utratí stovky dolarů za kaviár, hlubokomyslný utratí stejné peníze za vynikající mulčovací směs. Bobos si rád kupují nepřiměřeně nákladně zahradnické nářadí a nástroje. Díky životnímu stylu bobos se ve Spojených státech každoročně zvyšuje o 20 až 30 procent prodej záměrně zastaralých ručních sekaček.⁴¹ Bobo pohrdá lidmi, kteří netřídí odpad. Je rád ujišťován, že lavičky umístěné v jeho městě jsou vyrobené ze dřeva, které pochází z polomů.

Brooks v tomtéž duchu pokračuje: Od vzdělaných elit se očekává, že budou vydávat velké peníze za věci, které byly vždy levné, například za brambory. Musí být ovšem vypěstované v biokvalitě, v určité oblasti a v půdě určitých, spotřebiteli sdělených vlastností. Bobos kupují exkluzivní verzi selských potravin. Určitě si nenakoupí lanýže nebo husí játra. Pojídají kuřata z biofarmu, která „volně pobíhala po dvorku a zažívala si užívala víc, než Elisabeth Taylorová v lázních... Potraviny, které nakupují, jsou vypěstované zemědělci, kteří nepoužívají pesticidy, myslí globálně a jednají lokálně.“ vliďně se posmívá

41 Vzpomeňme na ekologickou zločinnost „moderních“ sekaček, o níž byla řeč v kapitole o čase. V případě bobos však zřejmě nepůjde o vědomý ústup směrem k biolíní zahradní technice. Zastaralá sekačka je prostě jedním z retro-předmětů, které jsou v módě.

42 Spravedlivý obchod byl po léta záležitostí dobrovolníků, církví, nevládních organizací, dobročinných majitelů malých obchůdků. Rostoucí poptávka po výrobcích s jeho logem přivedla k zájmu o spravedlivý obchod i velké obchodní firmy, v nichž rádi nakupují zelení konzumenti.

43 V angličtině mluví propagátoři zeleného nakupování charakteristicky ve zkratce o „sustainable products“.

44 Na jeden kilogram zboží, ležícího na prodejním pultě, připadá v průměru 30 kilogramů odpadu, který vznikl během výroby (Datschevski 2001:17).

45 Hodnocení „zelených výrobků“ se má opírat o tzv. life cycle analysis (LCA).

46 Českým čtenářům mohu například doporučit „Desatero domácí ekologie“, vydané Rezekvitkem v Brně (Máchal, Vlašín, Smolíkova 2000)

Brooks. „Když potřebujeme salát, vybíráme jen z těch křehkých gurmánských odrůd, která svou chutí dokážou zkazit každý sendvič. Krása takové strategie spočívá v tom, že nám umožňuje chovat se rovnostářsky a okázale zároveň“ (99). Ve městech, kde žijí bobos, se dobře vede prodejnám s předraženým organickým zbožím a potraviny, ale i s výrobky dovezenými z rozvojových zemí na základě tzv. spravedlivého obchodu, Fair Trade.

Bobos by se nesnížili k tomu, aby koupili šperky nebo jachtu, ale na dovolenou si pořídí exkluzivní obuv z nejvyšší kvality verze goretexu a bundu za 400 dolarů s kinetickým ventilačním systémem.

Zasvěceného čtenáře napadne, že životní způsob bobos má některé rysy zeleného konzumerismu. „Zelený konzument“ si na trhu vybírá „biovýrobky“, je zákazníkem Fair Tradu,⁴² ale nijak se neomezuje, nakupuje velká množství. Vybavuje domácnost úspornými aparaturami, třídí odpady. V radikálním vidění jsou to pouhé odpustky, zelený konzument svými nákupy podporuje ekologicky záhubný společenský a ekonomický systém a „zelený růst“.

Výrobci a manažeři trhu lichtotně oslovují zeleného konzumenta jako „racionálně jednajícího spotřebitele“, jedince, který se na základě dobrých informací a ekologicky orientovaného záměru suverénně rozhoduje o tom, jak utratí své peníze. Má se prý přitom spolehnout na pokrok ve vědě a v technice, který je schopen rozpoznávat ekologická rizika a nacházet cesty, jak je zmírnit nebo eli-

minovat.⁴³ Je tvář v tvář tisícům nových výrobků, nových technologií a jejich kombinací takové spolehnouti na místě? Wagner poznamenává, že jenom na studii nazvané „The Phosphate Report“, která se zabývá vlivy výroby a užití fosfátů, jedné z mnoha složek detergentů, pracovalo 16 učenců z britských univerzit (Wagner 2001: 24).

Pokud by se měl zelený spotřebitel při koupi opravdu kompetentně a účinně rozhodovat, měl by znát nejen vlivy, jimiž výrobek působí na jeho zdraví, ale také přímo i nepřímo na přírodu. Měl by se informovat nejen o tom, zda potraviny neobsahují škodlivé látky a jaká bude energetická účinnost domácích aparatur. Měl by vědět, jakou měl výrobek spotřebu energie a surovin při výrobě⁴⁴ a dopravě, jaká je jeho životnost. Měl by se zajímat, zda a do jaké míry je recyklovatelný a jak bude likvidován. Wagner (2001: 24) píše o „analýze životního cyklu výrobku od kolébky ke hrobu“.⁴⁵ Nejednoduchost takové analýzy naznačilo ve III. kapitole pojednání o tričku. Viděli jsme nečekané množství faktorů, kterými působí na přírodu jeho výroba a doprava, a to zůstaly nevyslovené a neznámé další stránky *skryté ohavnosti*, spojené například s jeho likvidací.

Jak nerezignovat a co si počít? Tak jako jinde je třeba se při zeleném nakupování vyzbrojit vedle dosažitelných informací také vědomím relativity vlastního environmentálního snažení. Je třeba oželeť touhu po důslednosti; nenechat se znervózňovat a odradit pomyšlením, že se přehmátnu. Určité možnosti přece mám. Přibližně nás v nich orientují ekologické poradny, prakticky zaměřené environmentální časopisy, průvodci zelených spotřebitelů a zákazníků Fair Tradu a četná ekologická Desatera.⁴⁶

Na rozdíl od manažerů zeleného průmyslu však nevidím ve změně výrobních a domácích technologií a v ekologicky informovaném zeleném nakupování východisko. Skrytá ohavnost výrobků je neodstranitelná. I kdyby se vědeckým poznáním a technologickým umem zmenšovala, stále zůstane natolik mohutná, že bude muset jít ruku v ruce s omezením spotřeby. Přesto nelámu nad zeleným konzumentstvím hůl. Jeho hlavní význam vidím totiž v něčem jiném než v přímém snižování ekologického tlumoku a ekologické stopy. Občanu-spotřebiteli se může zelené nakupování stát dobrým impulzem pro hlubší promyšlení environmentálních důsledků chování v každodenním životě. Citlivého a přemýšlivého zeleného konzumenta si umím před-

47 Aldo Leopold byl americký lesník a myslitel, autor takzvané etiky Země, která v kontrastu s etikou založenou na soucitu s přírodními bytostmi zdůrazňuje hodnotu a krásu ekosystémů a potřebu jejich ochrany. Jeho populární „A Sand County Almanac“, podle Brookse módní četba bobos, vyšel v roce 1999 česky pod názvem „Obrázky z chatrče a rozmanité poznámky“ s krásným doslovem Igora Michala (1. vyd. 1948).

48 Vždyť David Brooks se mezi bobos sám počítá.

49 Autor tak označuje metodu a způsob svého psaní.

50 Podezírám Brookse, že je sám svými momentkami fascinován. Zobecněním a interpretacím je bohužel věnována jenom malá část třisetstránkové knihy.

51 Brooksovo pozorování potvrzuje názor, že sen o jednoduchosti není ani tak výrazem alternativního života, jako spíše bolestnou touhou postmoderního člověka.

stavit jako adepta ekologického luxusu, jehož podstatou je schopnost sebeomezení.

A vskutku, dokonce posměváček David Brooks konstatuje, že bobos v jistém smyslu praktikují skromnost, a právem dodává, že okázalou! Bobos odmítají statusové symboly juppies osmdesátých let. „Musíte mít všechno nedbalejší než soused... Váš nábytek musí být trochu vic selský. Váš život by měl mít patinu jednoduchosti... Tuto formu statusové inverze vzdělaná třída poprvé objevila již v šedesátých letech, když nějaký neznámý génius přišel na to, že seprané a vyšisované džíny lze prodat dražší než nové“ (95).

Bobo navštěvuje dílny, kde si může zaplatit za to, že bude zkoušet nějakou řemeslnickou dovednost, např. si vytvočí a ozdobi hrníček. Jeho oblíbenou četbou je Aldo Leopold.⁴⁷ U bobos je v kurzu „ekologická transcendence“, k níž lze dospět při provozování drsných vysokohorských sportů nebo při nebezpečných exotických expedicích.

Dovolená je vůbec zvláštní kapitolou v životním stylu bobos. Brooks píše o cestovatelském snobismu. Ten nemíří do módních letovisek, ale do končin co možná zapadlých. „Jestliže se turisté hrnou na jedno místo, bobos si dají pozor, aby byli někde jinde“ (207). Poté, co se bobos dopraví do hlavního města, dál už volí pomalé dopravní prostředky, jezdí na horském kole, na říčních člunech, Kostarikou se plaví na voru. „Nikdy jsem netušil, že krmení hus může být takový duchovní zážitek,“ prohlásí jeden z nich a ne-

chá kolovat fotografie, na nichž je zachycen se skupinou místních venkovanů uprostřed rýžových poliček u My Lai. Bobo na dovolené se dokáže rozplývat nad detailem, jako je olivový háj nebo kaplička. Novomanželský pár se vydá zkoumat ohrožené korálové útesy poblíž Seychel.

Brooks soudí, že k tomu všemu vede bobos pouhá móda. Čteme-li však Brooksovy vtípné věty bez předpojatosti, k níž nás svádí jejich styl, začneme se ptát, zda je chování bobos skutečně slepým následováním módy. Je to pravděpodobné u počítačových programátorů, lékařů a vysokoškolských profesorů?⁴⁸ Můžeme vyloučit jejich rodičí se environmentální záměr, jednu z podmínek ekologického luxusu?

Vtípné postřehy Brooksovy „komické sociologie“⁴⁹ skrývají jedno nebezpečí. Tak silně čtenáře vtahují k detailům, že knihu čte jako soubor trefných anekdot a může mu uniknout to, na čem záleží každému autorovi nejvíce – obsahové vyznění a významový přesah díla.⁵⁰ Týká se rozporu, který bobos každodenně zažívají, sváru mezi materialismem a hledáním duchovnosti, svobodou a touhou po řádu, epizodickou mnohoznačností a snem o jednoduchosti.⁵¹

Bobos nejsou ochotni vzdát se neomezené svobody. I ti, kteří se stěhují na venkov a do malých měst, aby se včlenili do mezilidských vazeb, se odstěhují, jakmile se jim naskytne lepší pracovní příležitost. O dovolené vyhledávají bobos v duchu měkkého turismu místa s poměry vysloveně tradičními, nejlépe venkov v chudých zemích. Ovšem, je to na krátký čas. Brooks pochybuje, že člověk může být svobodný a vkořeněný zároveň. „Můžete do svého života zavést rituál a řád, když vám vnitřní imperativ káže stále experimentovat s něčím novým?... Bobos se snaží vystavět dům závazků na základech svobodné volby“ (228).

Individualistický pluralismus bobos vylučuje nalezení řádu, říká Brooks. To je logické, očekáváme-li řád pevný a provždy daný. Musíme však na takovém trvat? Obtížnost toho, oč nám jde, tj. obtížnost etablování ekologicky příznivého životního způsobu, je tak velká, že nemůžeme trvat na optice *bud' - anebo*, že musíme být trpěliví a shovívaví. Ochotni pohlížet i na bobos vlídnějším okem. „Nepohrdejme dnem malých začátků,“ povzbuzuje našince Jan Heller. Hledáme-li v této knize náznaky rodičího se ekologicky příznivého životního způsobu, jenom předpojatec se může

52 Ostatně, na konci knihy v kapitole „Návrat řádu“ Brooks přiznává takového vývoje konstatace. Ve Spojených státech mohutní proud mládeže od individualismu ke komunitarismu. Většina společenských kritiků již nevaruje před člověkem řízeným zvenčí, nevolá po nonkonformismu, ale po sociální soudržnosti a občanské společnosti. Brooks bohužel nepíše dost jasně, v jakém vztahu jsou tyto proudy k bobos. V nevysvětleném rozporu k úvodním sdělením se nicméně dozvídáme, že zejména mladší bobos touží více po společenství než po realizaci JÁ, a tak se rozhodují pro účast na činnosti církve a synagog (242–243).

53 Časopis Respekt (15. 9. 2003) přinesl pozoruhodnou reportáž o Douglasu Tompkinsovi, úspěšném majiteli oděvní firmy s ročním obrátem miliardy dolarů. Přes odpor chilské vlády, armády a místních byznsmanů založil soukromý přírodní park o rozloze třicet tisíc hektarů, chránící nedotčený studený deštný prales před vyčizením.

na bobos škaredit. Věci na tomto světě i v životě každého člověka se vyvíjejí.⁵²

Když se pokusím dát Brooksův všudypřítomný sarkasmus do závorky, mohu prvky životního stylu bobos vztahující se k přírodě uvidět i v nadějném světle. Hned na první stránce knihy píše Brooks o luxusních zahradnicích v bohémských čtvrtích velkoměst, kde můžete koupit pseudoautentické sázeci lopatky za 35,99 dolarů. Kdo je předem našťvaný na bohatce a snoby, ušklíbne se a je s bobos vyřizen. Proč si ale myslet, že lopatka bobo zajímá jenom ve chvíli nákupu a jako odznak momentálního statusového životního stylu, a že ji poté, co se s ní předvede přátelům, hodí do kouta? Proč nepřipustit, že s ní sází? Nemůže znamenat vlastnictví pseudoautentické lopatky určitou naději? Proč mít tak nízké smýšlení o vlivu zahradnické práce a o její schopnosti oslovit a získat? Proč ironizovat horlivost, s níž bobos třídí odpady?

Bobos by přece mohli, jak mladým lidem předpovídali na začátku poslední počítačové vlny škarohlídové, přírodu ignorovat a nahradit ji virtuální realitou. Proč se s Brooksem vysmívat, vyzbroji-li se bobo outdoorovým oblečením a tráví čas pobýváním v přírodě? Proč si myslet, že pobyt v krajině na něj nemá žádný vliv? Proč tolik přeceňovat lidské otročení módám? Proč parodovat, zaujme-li cestujícího bobo kaplička v olivovém háji? I mne by popudilo, kdyby mi někdo po přiletu z dovolené na Dálném východě vyprávěl o hlubokém duchovním zážitku z krmení hus. Měla bych však nízké mínění o síle lidského kontaktu s přírodou, kdybych nepřipustila, že se z takové exaltace, či jen z jejího předstírání, může zrodit láska k přírodě.⁵³